

KERVANSARAY

XVII. yüzyılın ortalarında inşa edilen Köprülü Mehmed Paşa Kervansarayı – Vezirhan / Bilecik

resinde gelişen menziller kurulmuştur. Menzil kervansarayı niteliğindeki Ulubat gölü kenarında İssız Han (797/1394-95) ve Bilecik Göl pazarı'nda Mihal Bey Hanı (821/1418), giriş bölümüyle arkasındaki tonozlu mekândan oluşan plan şemasına sahip erken dönemin sayılı kervansaraylarındandır. Antakya'da Hüsnu Sabuncu Kervansarayı (XVI. yüzyıl), Bitlis-Adilcevaz Köğöz köyü Hüsrev Paşa Kervansarayı (XVI. yüzyıl sonu) gibi yapılar, menzil yapıları mimarisinde dikdörtgen planlı mekânı üç ya da daha fazla nefli, tonoz veya düz toprak damla örtülü plan şemasının hâkim olduğunu göstermektedir. Menzil hanları içinde bir diğer grup, dikdörtgen mekânı pâyeye dizileriyle üç dört nefe bölünerek ahşap çatıyla örtülmüş yapılarıdır. Bu plan yaygın olarak kullanılmakla birlikte büyük boyutlu örnekleri azdır. Edirne'de Ekmekçizâde Ahmed Paşa Kervansarayı (1018/1609-10) ve Bilecik Vezirhan Köprülü Kervansarayı (XVII. yüzyıl ortası) bu şemanın uygulandığı yapılarıdır.

Anadolu Selçuklu kervansaraylarında sefer sırasında orduların konakladığı bilinmektedir. Osmanlı mimarisinde de askerî amaçla yapılmış, aynı zamanda büyük külliyelerin parçası olan kervansaraylar aynı bir yer tutmaktadır. Bitlis'teki el-Aman (XVI. yüzyıl ortası) ve Ulukışla Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı (1616-1619) askerî amaçla yapılmıştır. İncesu'daki

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kervansarayı'nın üstü açık bölümündeki sıra sıra ocaklar açıkta konaklamış askerlerin yemeklerinin pişmesi içindir ve bu yapı da değişik tipte bir askerî kervansaraydır.

BİBLİYOGRAFYA :

F. Sarre, *Reise in Kleinasien*, Berlin 1896; K. Müller, *Die Karawanseraim im Vorderen Orient*, Berlin 1920; R. M. Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge 1931; a.e.: *Cenubu Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi* (trc. Cezmi Tahir Berklin), İstanbul 1941; A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1931-34, I-II; K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1961-76, I-III; Feridun Akozan, "Türk Hanları ve Kervansarayları", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 133-167; Doğan Kuban, *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965, s. 157-159; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi I*, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Mi'mârisi II*, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Mi'mârisi III-IV*, tür.yer.; İsmet İltis, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara 1969; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 87-88, 294-301, 360-363; Emel Esin, "Muyanlık-Uygur Buyan Yapılarından (Vihâra) Hakanlı Muayanlığına (Ribât) ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s. 75-102; a.mlf., "Ribât-ı Melik", *Erdem*, II/5, Ankara 1986, s. 405-425; Gönül Güreşsever (Cantay), *Anadolu'da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi* (doktora tezi, 1974), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi bl.; Metin Sözen v.dğr., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 18-20, 115-121, 230-233, 275-279; *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope – P. Ackerman), Tahrân 1977, III, 1245-1251; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, s. 169-213; a.mlf., "Türk Tarihinde Kervansaray", *TTK Bildiriler*, VIII (1981), II, 931-940; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Devri Mi'mârisi*, İstanbul 1986, s. 38-42, 52-56, 86-89, 170-186; Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988, s. 11-12, 15, 23-24, 61-64, 87-89; M. Fuad Köprülü, "Vakfa Aid Târihî İstihlâhlar", *VD*, sy. 1 (1938), s. 131-138; sy. 2 (1942), s. 267-278; Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *TTK Belleten*, X/39 (1946), s. 471-496; A. Godard, "Khorasan", *Athâr-e İrân*, IV, Paris 1949, s. 7-150; M. Kemal Özergin, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", *TD*, XV/20 (1965), s. 141-170; Ayşıl Tükel-Yavuz, "Anadolu'da Eşodaklı Selçuklu Hanları", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, II/2, Ankara 1976, s. 187-204.

ŞEBNEM AKALIN

KESB

(الكسب)

Kişinin dinî, ahlâkî ve iktisadî hayatındaki her türlü kazanımını ifade eden terim.

Kur'an-ı Kerim'de kesb kişinin sorumluluğuna konu olan, karşılığını göreceği belirtilen her türlü inanç, düşünce ve faaliyetini belirtmesi yanında özellikle iş ve ticaret hayatında elde ettiği maddî kazançlar için de kullanılmıştır (el-Bakara 2/267; en-Nisâ 4/32; el-Mesed 111/2). Ayrıca fiil, sa'y, sun' gibi kelimeler de "iş, çaba, çalışma, üretme" anlamlarında geçer. Râgıb el-İsfahânî, kesbi " faydalı olduğu düşünülen şeyi elde etme çabası" şeklinde tanımladıktan sonra kişinin kendisinin ve başkasının yararına olan şeyleri kazanmak için çalışmasına kesb, yalnız kendisi için faydalı olanı kazanma çabasına da iktisâb dendiğini belirtir (el-Müfredât, "ksb" md.). Aynı müellif ameli de "insanın bir amaca yönelik yaptığı iş" diye tanımlamış, amelin fiilden daha özel olduğunu ve bilhassa insan eylemleri için kullanıldığını belirtmiştir (a.g.e., "aml" md.). Kur'an'da ve hadislerde insanın dinî hayatı yanında dünyevî faaliyetleri, iş ve ticaret hayatıyla ilgili olarak çeşitli hukukî ve ahlâkî düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca kanaat, tevekkül, sabır, şükür, rızâ, takvâ, vera' gibi ferdî faziletlere dair âyet ve hadislerden başka sosyal ilişkileri düzenleyen adalet, dürüstlük, merhamet, yardımlaşma, dayanışma, hoşgörü, af, infak, ihsan gibi ahlâk konularıyla ilgili naslar aynı zamanda iş hayatı ve kazanma faaliyetlerine dair ilkeleri oluşturur.

Kur'an-ı Kerim aşırı dünyevîliği reddetmekle birlikte din ve dünya işleri arasında mâkul bir denge kurulmasını gerekli olduğunu bildirir. Kur'an'ın genel yaklaşımı ve bazı özel açıklamalar yanında (meselâ bk. el-Kasas 28/77; el-Cum'a 62/9-11; el-İnşirâh 94/7-8) özellikle Bakara sûresinin 200-201. âyetlerinde yalnız dünya varlığını isteyenler eleştirilirken her iki dünyanın güzelliklerini (hasene) isteyenlerden takdirle söz edilmiştir. Müfessirler, burada olduğu gibi çeşitli âyetlerde "hasene" kelimesinin maddî kazanç, zenginlik ve bolluğu da kapsadığı kanaatinde-dir. Kur'an'da gecenin dinlenme, gündüzün geçim vakti olarak yaratıldığını belirtilmesi (en-Nebe' 78/10-11) çalışıp kazanmanın normal hayatın bir gereği olduğu fikrine dayanır. İnsanın ancak çalışıp çabalamasının karşılığını alabileceğini ifa-

Alanya yakınındaki Şarapsa Han'ın ön cephesi

de eden âyetler (en-Necm 53/39-40), dinî faaliyetler yanında dünya işlerinde başarılı olmanın da çalışmaya ve üretmeye bağlı olduğuna dikkat çeker. Kurtubî, Bakara sûresinin 282-283. âyetlerinde getirilen bazı düzenlemeleri göz önüne alarak İslâm'da kazanmanın ve servet sahibi olmanın karşısında yer alan zihniyeti eleştirmektedir (*el-Câmi'*, III, 413). Hadis mecmualarında da emeğin değerine, helâl rızık kazanmanın, mal mülk sahibi olmanın ve zekât, sadaka gibi hayırlarla bu imkânlardan başkalarını yaralandırmanın önemine işaret eden çok sayıda rivayet yer almaktadır. Birçok hadiste "kesb-i tayyib" (güzel kazanç) deyimine helâl kazancın önemini anlatan Resûl-i Ekrem, "Kişinin kendi emeğiyle çalışıp kazanmasından daha güzel bir kesb yoktur" demiş (İbn Mâce, "Ticârât", 1), dünyadan el etek çekmeye karar veren bazı sahâbîleri bu tutumlarının kendi sünnetinden sapmak anlamına geldiğini söyleyerek uyarmıştır (Buhârî, "Nikâh", 1). Hadis mecmualarında "Kişinin kesbi ve kendi emeğiyle çalışıp kazanması" (Buhârî, "Büyû", 15; Dârimî, "Büyû", 6), "Kazanç faaliyetlerine teşvik" (İbn Mâce, "Ticârât", 1) gibi başlıklar altında çeşitli hadisler toplanmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "ksb" md.).

Çalışıp kazanma, üretme ve servet edinmeyle ilgili Kur'an ve Sünnet'teki bu yaklaşım daha sonraki İslâmî kaynaklara da yansımıştır. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî *el-Kesb* adlı eserinde helâl kazancın önemine dair bazı hadis ve haberler aktararak kesbin kendilerini örnek almamız emredilen (el-En'âm 6/90) peygamberlerin yolu olduğunu belirtmekte, bu hususa dair âyetler zikretmektedir. Zühd ve tasavvuf ehlinin, cahil ve ahmaklarından bir kesimin zaruri haller dışında kesbin tevekküle aykırı olduğu yolundaki iddialarını aktaran Şeybânî aklî ve naklî deliller getirerek bu görüşü çürütmekte; özellikle Bakara sûresinin 267. âyetiyle Cum'a sûresinin 10. âyetine dayanarak kesbin farz olduğunu, âlemin nizamının kesbe dayandığını söylemektedir. Bu hususta dikkat çekici görüşler ileri süren Râgıb el-İsfahânî'ye göre Allah, insanları çeşitli yeteneklerle donatıp farklı imkânlara sahip kılmak suretiyle hayatın çok yönlü gelişmesine imkân vermiştir. Bu gelişmeye katkı sağlayacak şekilde dünyada çalışıp kazanmak bir yönden mübah sayılırsa da belirtilen ilâhî düzene hizmet yönü dikkate alındığında aynı zamanda farz olan işlerden kabul edilmesi gerekir (*ez-Zerî'a*, s. 375-376, 380). Aynı

âlimin, başta Gazzâlî olmak üzere kendisinden sonraki ilim ve fikir adamlarınca da benimsenen anlayışına göre her varlığın kendi türüne özgü başlıca işlevlerinden biri dünyanın imarıdır. İnsan varlığının ilâhî irade tarafından belirlenen bu temel amacı, her insana diğer insanları rahata kavuşturma ve geçim şartlarını iyileştirme sorumluluğu yükler. Bu yöndeki bütün faaliyetler, dünyayı mâmur etme hususundaki ilâhî iradenin gereğini yerine getirmek anlamına geldiğinden Allah yolunda cihad ve ibadet sayılır. İslâm âlimleri çoğunlukla, insanın halifeliğiyle ilgili âyetleri yeryüzünün imar edilmesi ve yararlığın geliştirilmesi yükümlülüğünü içine alacak şekilde yorumlamışlardır. Çünkü dünyanın imarı ve insanlığın huzuru için yapılan her iş bir yönüyle Allah'a halefliktir (*a.g.e.*, s. 86, 95-96). Bu konuda oldukça gerçekçi düşünenlerden biri olan Mâverdî, toplumsal düzeni sağlayıp yaratmanın altı temel şartından birinin yüksek ideal ve büyük hedef olduğunu belirttikten sonra (diğerleri yaşanan din, etkin yönetim, kapsamlı adalet, genel güvenlik ve yaygın refah) bu kavramı daha iyi bir gelecek, daha gelişmiş bir ülke ve toplum projesi olarak açıklar. Mâverdî'ye göre eğilim insanlar gelecek kaygısı taşımadan günlük ihtiyaçlarıyla yetinseler ve daha fazlasını kazanma konusunda bir istek duymasalardı dünya harap olurdu. Şu halde ülkelerin mâmur hale gelmesi fertlerin içindeki kazanma arzusuna bağlıdır. Bu sayede her nesil bir sonraki nesle bir önceki nesilden aldığından daha gelişmiş ve müreffeh bir ülke bırakır ve zamanla ülke daha düzenli, daha huzurlu bir hale gelir (*Edebü'd-dünyâ ve'd-din*, s. 136-146).

Fakirlik korkusu insanlarda zorunlu olarak bir kazanma arzusu doğurmakta, kişileri çalışmaya ve sonuçta toplumun da yararına olan zahmetlere katlanmaya yöneltmektedir. Bir tek insanın üstesinden gelemeyeceği kadar çeşitli olan ihtiyaçlar ve talepler, insanlığın gelişmesi için gerekli her türlü işin yapılmasını ve bunları yapacak meslek erbabının yetişmesini sağlamakta, böylece fakirlik gerçeği ve kazanma isteği toplumsal refahın gelişmesi için olumlu bir motif değeri taşımaktadır. İbn Hibbân bu yapıcı kazanma arzusunu "övgüye değer hırs" diye nitelemektedir (*Ravzatü'l-'uḳalâ'*, s. 132). Bazı mutasavvıflar dışında İslâm âlimleri genellikle tevekkül kavramını da bu çerçevede yorumlamışlar ve bir insanın başka insanların işlerinden, meslek-

lerinden, onların ürettiği imkânlardan yararlanırken kendisinin çalışıp üreterek onlara yararlı olmamasını zulüm olarak değerlendirmişlerdir. Bu düşünceden hareketle de süflilik iddiasında bulunarak başkalarının kazandıklarından istifade eden kendileri yararlı olmayan kişileri insanların ekmeğine ortak olan birer tufeylî saymışlardır (meselâ bk. Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a*, s. 380-382; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, s. 43, 51; İbn Miskeveyh, s. 147; Kurtubî, III, 413; Münâvî, II, 291).

Klasik ahlâk kitaplarında adalet, ihsan, dürüstlük, kardeşlik gibi genel ahlâk ilkelerine ve özellikle iş hayatına dair ahlâk kurallarına geniş yer verilmiştir. Meselâ Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-din*'inin on üçüncü bölümü (Kitâbü'Âdâbi'l-kesb ve'l-meâş) bu konuya ayrılmıştır (aynı mahiyetteki bir çalışma için bk. Alâeddin Ali b. Lebûdî [?], *Kitâbü Fazlî'l-iktisâb ve ahkâmî'l-kesb*, [nşr. Süheyl Zekkâr, *Risâletân fi'l-kesb* içinde], Beyrut 1417/1997, s. 133-245). Bu tür kaynaklarda yer alan kazanma hususundaki kurallar arasında şunlar zikredilebilir: 1. Öncelikle kazanma faaliyetleri sırasında daima iyi niyetli olmak, yani iş hayatında hem Allah rızasına nâil olma hem de insanların huzur ve mutluluğuna katkıda bulunma, toplumsal hayatı rahatlatma gibi nefsaniyeti aşan amaçlar taşımak. 2. Kötü mal ve hizmet üreterek insanlara zarar vermekten sakınmak, bunun için de iş bölümü gibi şartlara önemle uymak, meslekî bilgi ve ehliyetini geliştirmek. 3. Allah'ın haram kıldığı şeylerin üretim ve ticaretini yapmamak. 4. Rüşvet, ihtikâr, tefecilik, hırsızlık, soygunculuk, aldatma gibi meşrû sayılmayan yollarla kazanç sağlamamak. 5. İslâm'ın genel ahlâk ilkeleri çerçevesinde hem işçinin hem de iş sahibinin haklarını gözetmek (bk. İCÂRE). Harcama ve tüketimle ilgili ahlâk kurallarının başlıcaları da şunlardır: a) Ferdin ve toplumun beden ve ruh sağlığına zarar verecek şekilde harcama ve tüketim yapmaktan kaçınmak. b) İçki, kumar, rüşvet, fuhuş gibi yollarda harcama yaparak topluma zarar vermekten sakınmak. c) Helâl yollarda da olsa israf ölçüsünde harcamada bulunmamak, harcamalarda lüks ve ihtişama kaçmamak. d) Elindeki servetin asıl sahibinin Allah olduğunu düşünerek Allah'ın mülkünü başta aile fertleri ve diğer yakınlar olmak üzere başka insanların hizmetine de sunmak, yatırım yapıp hizmet ve üretim alanları açarak veya karşılıksız yardım ederek insanların

geçimini sağlamalarına yardımcı olmak, başkalarının hak ve menfaatlerine en az kendisinininki kadar değer vermek ve gerektiğinde özveride bulunmak (genellikle "ihsan" kavramıyla ifade edilen bu ödevi ticarî muamelelere de uygulayan Gazzâlî'nin bu husustaki tavsiyeleri için bk. *İhyâ*, II, 79-83).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "aml", "ksb" md.leri; a.mlf., *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 86, 90-96, 374-425; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ksb" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "ksb" md.; Dârimî, "Büyü", 6; Buhârî, "Büyü", 15, "Nikâh", 1; İbn Mâce, "Ticârât", 1; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Kesb* (nşr. Süheyl Zekkâr, *Risâletân fi'l-kesb* içinde), Beyrut 1417/1997, s. 35-132; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-Ükalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 132; İbn Miskevayh, *Tehzîbü'l-ahlâk* (nşr. İbnü'l-Hatîb), Beyrut 1398, s. 110, 119, 137, 146-150; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut 1398/1978, s. 136-146; Gazzâlî, *İhyâ*, II, 60-64, 79-87; IV, 91-92; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 413; Münâvî, *Fejzü'l-kâdir*, II, 291; I. Goldziher, *Le dogme et la loi de l'Islam* (trc. Félix Arin), Paris 1920, s. 4, 111-120.

MUSTAFA ÇAĞRICI

KESB (الكسب)

İhtiyarî fiillerin meydana gelişinde kulun etkisini ifade eden terim.

Sözlükte "kazanmak, elde etmek" anlamındaki **kesb** kökünden türemiş bir masdar olup "kazanılan ve elde edilen maddî veya mânevî şey" mânasına isim olarak da kullanılır. Râgıb el-İsfahânî kesbi, "insanın servet kazanmak gibi faydalı olan veya haz veren bir şeyi talep etmesi" diye açıklar. Bazan insana fayda vereceği zannedildiği halde zarar getiren fiiller için de kullanılan kesb (*el-Müfredât*, "ksb" md.), kelâm literatüründe genellikle "kuldaki hâdis kudretin tesiriyle meydana gelen şey" diye tarif edilir.

Kur'an-ı Kerim'de kesb kökünden türeyen altmış sekiz kelime mevcut olup bunların altmış ikisi kesb, diğerleri **iktisâb** masdarından gelmektedir. Bu âyetlerde belirtildiğine göre herkesin kazandığı iyi ameller lehine, kötü ameller ise aleyhine olacak, amellerin karşılığı âhirette verilecek, kimseye zulmedilmeyecek, âhirette dünyada kazanılan servetleri değil iyi ameller fayda sağlayacaktır. Kötü davranışlarda bulunanlar dünyada da ceza görecektir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*,

"ksb" md.). Kesb, çeşitli hadis rivayetlerinde maddî ve mânevî kazanç mânasında yer almış ve Kur'an'daki muhtevasiyla kullanılmıştır. Hz. Peygamber insanların el ve ayaklarının yaptıkları işleri haber vermek üzere âhirette konuşturulacağını söylemiş ve iyi amelleri yok eden günah-tan Allah'a sığınmıştır (*Müsned*, II, 214, 231, 334, 412; V, 188, 191; VI, 31; Buhârî, "Rikâk", 40; Müslim, "İmân", 252; İbn Mâce, "Fiten", 20).

Kesb kavramı kelâm literatüründe daha çok ihtiyarî fiillerin yaratılması meselesinde söz konusu edilmiştir. Siyasî ve içtimaî olayların tesiriyle Hulefâ-yi Râşîdîn devrinde müslümanlar arasında tartışılmaya başlanan kullara ait fiillerin meydana geliş meselesi (Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 143), İslâm âlimlerinin erken dönemde çözümlenmeye çalıştıkları konuların başında yer alır. Kulların kendi fiilleri üzerinde etkili olduklarını kanıtlamak amacıyla kesb kavramını ilk defa kullanan kişi Ebû Hanîfe olmuştur. Her ne kadar Montgomery Watt ile Abdurrahman Bedevî ve Ca'fer es-Sühânî kesb kavramına ilk olarak Dirâr b. Amr'ın yer verdiğini söylemişlerse de bu doğru değildir. Çünkü Ebû Hanîfe'ye atfedilen akaid risâlelerinde kesbden açıkça bahsedilmektedir. Ona göre kullara ait bütün fiiller Allah tarafından yaratılmakla birlikte gerçek anlamda kulların kesbiyle meydana gelir, yani ihtiyarî fiillerin meydana gelişinde insanların sahip olduğu kudretin tesiri söz konusudur (Beyâzîzâde Ahmed Efendi, s. 254). Ebû Hanîfe'nin muhtemelen Kur'an'dan ilham alarak kulların fiilleri meselesine kesb kavramıyla temas etmesi İslâm âlimlerinin dikkatini çekmiş olmalı ki daha sonra Dirâr b. Amr başta olmak üzere Muammer b. Abbâd, Hişâm b. Hakem, Muhammed b. İsâ el-Burgûs, Yahyâ b. Ebû Kâmil, Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr, İbn Küllâb el-Basrî, Ahmed b. Seleme el-Küşânî gibi çeşitli ekollere mensup kelâm âlimlerince üzerinde durulmuş ve benimsenmiştir (Eş'arî, s. 281, 540-541). Kelâm ekollerinin teşekkülünden sonra genellikle Ehl-i sünnet'e mensup kelâmcılar tarafından savunulan ve Mu'tezile'nin yanı sıra Şîa âlimlerince eleştirilen kesb teorisiyle ilgili tartışmalar ilk olarak bu kavramın tanımı etrafında yoğunlaşmıştır. Yapılan tanımlarda Ehl-i sünnet kelâmcıları "fiili işlemeye kesinlikle karar veren irade", "kuldaki hâdis kudret ve bunun fiile yönelmesi", "faydayı celbedip zararını defetmeye götüren bir iş yapmak", "kulun bir fiili gerçekleştir-

mek istemesinin ardından Allah'ın o fiili yaratması", "fiilin itaat veya mâsiyet oluşuna kulun tesir etmesi" gibi unsurları öne çıkarırken Mu'tezile ve Şîa kelâmcıları kesbin sadece sözlük anlamı taşıdığını, bu sebeple de ona bir terim anlamı yüklenemeyeceğini ileri sürmüşlerdir (*et-Ta'rifât*, "ksb" md.; Eş'arî, s. 542; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, s. 126; İbn Teymiyye, VIII, 118-119).

Kesb kavramının yorumlanması kelâm ekollerinin kudret ve dolayısıyla kader anlayışına bağlıdır. Bu konuda fiilin meydana gelişinde insana gerçek anlamda hiçbir rol vermeyen Cebriyye ile fiilin ilâhî müdahale olmaksızın kul tarafından gerçekleştirildiğini söyleyen Mu'tezile'den oluşan iki ucun yanı sıra Ehl-i sünnet kelâmcıları orta bir yol izlemektedir. Cebriyye'nin anlayışına göre fiillerin meydana gelişinde irade ve kudretin herhangi bir etkisi bulunmadığından kesb kullara nisbet edilemez. Cehmiyye de aynı anlayışa sahiptir (Eş'arî, s. 538-539; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, s. 134-135). Mu'tezile'ye mensup âlimler ise kesbi kullara ait fiillerin sonucu olarak kabul eder, zira her kâsib aynı zamanda fâildir. Onlara göre Mücbire'nin (Eş'ariyye) kulun kâsib olduğu halde fâil olmadığını iddia etmesi tutarsızdır, çünkü kesb fiilin bir neticesidir, fiil işlemeksizin herhangi bir fayda veya zararın ortaya çıkması imkânsızdır (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, VIII, 164-165). Neccâriyye ile Kerrâmiyye'nin telakkisi de Mu'tezile anlayışı paralelindedir (İbn Fûrek, s. 94; İbrâhim Medkûr, II, 127). İbn Kayyim el-Cevziyye gibi Selef ekolüne mensup bazı âlimlerin görüşlerinin de aynı çizgide olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre kesb, kullara ait fiillerin irade ve kudretleriyle doğrudan doğruya onlar tarafından meydana getirildiğini ifade eder, yani kesb kulun gerçek anlamda fâil olduğunu vurgulayan bir kavramdır. Ancak dilediği fiili yapma irade ve kudreti dahil olmak üzere her şeyi ile birlikte kul Allah tarafından yaratıldığından Allah ona ait fiillerin de dolaylı yaratıcısıdır. Aslında kul münfail bir fâil olup kendisini ve dilediği fiilleri yapma irade ve gücünü yaratma imkânından mahrumdur (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 131, 137-138).

Eş'arî kelâmcılarına göre kesb kullara ait fiillerin meydana gelişine hâdis kudretin tesir etmesinden ibarettir. Şöyle ki, ihtiyarî fiiller iki kudretle meydana gelir: Bunlardan biri Allah'ın kadîm kudreti olup fiillerin oluşmasını sağlayan asıl etkindir,